

„БЪЛГАРСКИ, СРЪБСКИ И МОЛДО-ВЛАХИЙСКИ КИРИЛСКИ РЪКОПИСИ В СБИРКАТА НА М. П. ПОГОДИН“ ОТ КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА С., Изд. на БАН, 1981. 576 с., 74 ил. с реферме рус., англ.

Известно е, че от славянското културно наследство особен интерес представляват ръкописите. Известно е също така, че те все още не са обхванати изцяло в каталози, систематични и тематични словници и показалци, аналитични описи и пр. В последните години редица международни научни звена си сътрудничат главо в две насоки — подготовката на своден каталог на славянските ръкописи и успоредно с това — за изработването на аналитични описи. Като класическа страна на славистичната и византоложка наука България участва дейно в това сътрудничество. От една страна, бяха завършени аналитичните описи на трите най-големи български книгохранилища¹, а, от друга страна, усилията на нашите учени бяха насочени към проучвания в чуждите книгохранилища: а) с оглед на аналитични описи;² б) с оглед на тематични издирвания по проблемите на кирило-методиевистката, литературното наследство на Патриарх Евтимий, Григорий и Киприан Цамблак, литературното и ръкописно наследство от епохата на Иван Александър; микро- и макроструктурата на средновековните литературни жанрове (триоди, химнография, хомили, жития, служебници и пр.).

В така очертаната сложна проблематика описът на „Български, сръбски и молдо-влахийски

ръкописи в сбирката на М. П. Погодин“ от Климентина Иванова е едно от последните издания. „През 1968 г. по предложение на ръководителя на Сектора по стара руска литература акад. Д. С. Лихачов и със съгласието на неговите сътрудници на авторката бе възложено да прегледа основно цялата неописана дотогава сбирка на М. П. Погодин и да картотекира, а след това и научно да опише всички южнославянски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в нея, а по-възможност и най-ценните южнославянски паметници, запазени в руски преписи в ръкописите от същата сбирка“ (с. 5, курс. М., Е. К.). Спазването на тази препоръка определя съдържанието и метода на работата в тази книга. Първата част, с. 25—415, съдържа аналитичен опис на 77 ръкописа от балканския ареал (български, сръбски и молдовлахийски). Втората част, отделена като „Приложения“, с. 419—494, представлява каталоген репертоар на „Паметници на южнославянската книжнина и произведения, свързани с историята на южните славяни, в сбирката на М. П. Погодин.“ Следвайки схемата на разпределение на ръкописите в самата колекция, К. Иванова дава аналитични данни за съответните произведения въз основа на един фонд, който обхваща 2007 инвентарни номера.

Предговорът на Описа, с. 7—20, съдържа освен археографски данни за колекцията на М. П. Погодин уговорка на методологическите принципи и на терминологията. „Датировката се прави въз основа на комплексни данни от всички особености на ръкописа (външни белези, мастило, писмо, правописни особености и съдържание), но преди всичко се отчитат податките от водните знаци на хартията“. Като се опира изцяло на практиката, установена у нас от Б. Цонев, М. Стоянов, Хр. Кодов, К. Иванова приема за основен белег при локализирането на паметниците техните правописни особености.³ Последните се разпределяни в следната условна (курс. К. И.) групировка: „I. Ръкописи, произхождащи от българските говорни области (1, 1а, 1б), (2, 2а, 2б), (3); II. Ръкописи, произхождащи от сърбохърватските говорни области (1, 1а, 1б), (2, 2а, 2б, 2в), (3); III. Ръкописи, произходът на които не може да се определи

1. М. Стоянов, Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека. Т. III. С., 1964; т. IV. С., 1971; Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969.

2. А. Джурова, Б. Димитров. Славянски ръкописи, документи и карти за историята на България от Ватиканската апостолска библиотека и от секретния архив на Ватикана (IX—XVII в.). Каталог. С., 1979; А. Джурова, Кр. Станчев. Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека (под печат); Хр. Кодов, Б. Райков, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в Зографския атонски манастир (под печат); Хр. Кодов, Б. Райков, Б. Краева. Опис на славянските ръкописи в Рилския манастир (под печат).

3. К. Иванова. Правописно-езикови проблеми при описване на южнославянските ръкописи. — В: сб. Славянска палеография и дипломатика. С., 1980, с. 102—111.

и които с еднаква вероятност може да са възникнали и на територията на сръбските, и на територията на българските езикови области.“ Като допълнителен (коригиращ) белег на езиково-правописните особености е приета системата от надредни знаци. Замяната на по-старото 'редакция' (вж. посочените описи на Б. Цонев, М. Стоянов, Хр. Кодов и цитираната там литература) с 'правопис, правописни особености' е добре аргументирано за примери за отношението 'графема (алогограф) — фонема', лексикални и на места със синтактико-морфологични отлики за всеки от описаните ръкописи. Двете приложения (с. 495): „Опит за класификация на българските, сръбските и молдо-влахийските ръкописи според мястото (езиковата среда, в която са възникнали“ и „Разпределение на ръкописите според употребата на носовите гласни“ са правилно дадени в края на книгата. Така са създадени задължителните показатели, по които се прави 'описание на ръкопис' и същевременно е защитен теоретическият възглед на авторката за съдържанието на понятието 'езиково-правописни особености на ръкописите, с оглед на времето и мястото на тяхното възникване' (курс. м., Е. К.). Системно отбелязаните надредни знаци насочват към едни от най-трудните въпроси от историята на славянските езици — отношението между правопис, правоговор и поетическа структура на средновековната книжнина, предназначена в повечето случаи за прочит на глас, дори в речитатив (срв. с. 79—81, 129—130 и др.). Отделянето на надредните знаци в специален раздел, параграф, при описване на общите графически (видове писмо, пунктуация, украса) особености на ръкописите има отношение към един съществен, възникнал едва през последните години въпрос — за т. нар. 'исонотация', която може да се очаква в псалтирния, евангелски, минейни, триодни текстове (срв. с. 71, 79, 91, 111, 120, 129, 157, 173 и др.).

Друг особено добре балансиран момент между задължителните методологични изисквания за описване на ръкопис, естествено зависими от състоянието на историко-филологическата наука на епохата, и набелязването на бъдещата проблематика, е връзката между трите основни рубрики „Външни белези на ръкописа“, „Съдържание“, „Правопис“, „Бележки“. В това отношение описът на К. Иванова може да бъде сравняван с най-добрите класически изследвания в тази област — на А. В. Горски и К. И. Новоструев, на К. Ф. Калайдович, А. Х. Востоков. В съдържанието на библийските книги се определя типът на състава и на превода и се дава малък откъс от текста. При псалтирите са дадени оглавленията и редът на библийските песни,⁴ което има отношение както към византийските първообрази на псалтирния текст, преведен на

старобългарски, така и към унификацията на богослужебните текстове, съобразена с Йерусалимско-цариградския типик и извършена поспециално за българската църква към 40-те години на XIX в. К. Иванова правилно датира Погодиновият псалтир (№ 8) от втората половина на XIII в. Един от най-популярните среднобългарски ръкописи, Погодиновият псалтир е известен от изданието на А. Х. Востоков, В. И. Срезневски, В. Ягич и е датиран между XI, XII, началото на XIII в. Установяването на дата от К. Иванова е подкрепено с щателен анализ на паметника и обстойно на литературата. Обстойно са описани и псалтирите с последования — една смятана за типично славянска богослужебна книга, — която понякога дава ценни податки за движението на някои апокрифни молитви, авторизирани химографски произведения и др. Също така подробно са описани евангелията, като миниатюрите са отбелязани в параграфа за украсата в рубриката „Външни белези на ръкописите“ и в параграфа „Съдържание“ — с листа на който са поместени. Образците-проби от текстовете на евангелията и апостолите (Деяния) илюстрират описаните ръкописи и изтъкват възникне между тях, както и мястото на съответните преписи в системата на славянския превод на двете основни богослужебни книги (вж. с. 17, 100).

Докато от месецесловите при евангелията и апостолите са отбелязани само датите на славянските светци, при минеите са изброени по дати всички паменти, с указание за вида служба (упоманение, служба и пр.). В късните южнославянски ръкописи, особено между създадените през XVI и XVII в., се наблюдават интересни разлики — основният текст да има една първооснова, а синаксарът или месецесловът — друга. Добър пример в това отношение е Богослужебният сборник (Н Б „Иван Вазов“ № 115). Наскоро издателното от Е. Дограмаджиева и Б. Райков Банишко четвърто-евангелие, среднобългарски паментик от XIII в., съдържа освен посочените дати (с. 22) и други, които говорят както за статута на българската църква, по времето, когато е съставен този календар, така и за едни извършени архаичен пласт. К. Иванова в разглеждания неин опис (с. 39) цитира упоманеният за пренасяне мощите на Никола Мирликийски, 9 май — дата с по-особено значение в славянските православи календари. Следователно тук се натъкваме на въпрос от методологично естество, засягащ по принцип параграфите, по които се прави и ще се прави аналитичният опис на кирилските ръкописи. Успех за К. Иванова е не само пълното сигниране на месецесловите, цитирането на съответно по-важните от литературно-историческа гледна точка места, но и точното жанрово определение на тези текстове.

Сборниците със слова, жития и похвали, поучения — всички тези книги на средновековните 'прозаически жанрове' са последователно и пълно описани, текстовете са идентифицирани

⁴ O. Strumk. The byzantine office at Hagia Sofia. — Dumbarton Oaks papers, 9—10, 1956, p. 180—210.

според техните особености — издирени са техните славянски или византийски автори, посочени са литературно-езиковите обработки и варианти (с. 350—406). Толкова повече се откроява пълнотата на статията за триодите, октосите, служебниците, трейниците и часословите (с. 160—208). След Жеравиенския триод от XIII — началото на XIV в., е описан друг триод, от началото на XIV в. (Погод. 40), където в постния цикъл е отразена част от акростиха на Константин Преславски, открит от Г. Попов в Битолския триод (Български език, XXVIII, 1978, кн. 6, с. 497—507). Според приведените от К. Иванова текстологически паралели, Цветният триод от същия ръкопис е близък по редакция до превода на Триода, направен от стареца Йосиф и запазен в препис на монаха Гаврил (Синайски постен и цътен триод, № 23 и 24). Следващите триоди (по описа на К. И. № 37, 38, 39, 40) са късни, от XVI—XVII в., но и те са сравнени със среднобългарския превод на Йосиф. Привличането на първопечатните текстове — издание на Стефан от Скутари с иждивенията на Винченцо Вукович, 1561 г. — показва трайното установяване на Йосифовия превод. По този начин, едновременно с описването на отделния ръкопис, е постигната връзка, "движението на текстовете" и тяхната устойчивост във времето, в цели раздели. Този изследователски, а не регистраторски подход към ръкописите е една от най-добрите български традиции, застъпена в описите на Б. Цонев — една своеобразна история преди всичко на българския език. У К. Иванова извън стриктно спазваната схема за описване на всеки ръкопис, в отделните групи (жанрове) е изградено твърде интересно и пълно текстологично изследване на материала. Този подход — да се следват два метода: а) палеографско-езиков; б) текстологически — надхвърля направените в Предговора уговорки, по-точно за отбелязване на отклонения в текста в сравнение с най-разпространените първопечатни издания. На с. 17 са посочени само Псалтир с последование на Винченцо Вукович от 1546 г. и минеите — московски издания от първата половина на XVII в. Преди всичко самата К. Иванова, например при служебниците, трейниците и часословите, използва повече и различни по състав старопечатни книги, но не ги използва при подредбата и съдържанието на евангелските текстове. Полезни биха били и влашките издания (например търговишките евангелия, Служебник от 1502 г.). Идентифицирането на текстовете в късните ръкописи в сравнение с различни издания от XVI до XVIII в. не е задължителна норма, която се спазва в описите на славянските ръкописи. Толкова повече печелят тези описи, където тя е последователно прокарана. Очевидно е, че пунктовете за сравнение са два: общо оформление на ръкописа и украса; съдържание (срв. Древнерусское искусство. Рукописная книга, М., 1972; изследванията на П. А. Сирку, Н. К. Никольский, И. Карабинов и др.).

Описът на К. Иванова е написан на места с истинско увлечение — едно допълнително качество, което облекчава ползуването на труда. У не така добре професионално ерудирал автор обаче разнообразието от определения при задължителни термини като "установ, полуустанов, бързопис" би довело до неточности. Би трябвало да се избягват случаи като: "везано писмо — геометрично от среден тип," с. 59, "красив издължен полуустанов от калиграфски тип с лек наклон вдясно," с. 71, "по-едро кдрано писмо", с. 93, "нестабилан установ", с. 101, "среден полуустанов, обработен и устойчив", с. 106, "писмо — добре оформен текстов блок с широки полета, калиграфски полуустанов, средна големина", с. 233, и др. Един друг дискуссионен пункт е предаването на наборния текст: "в съответствие със задачите и целите на описан текстът се възпроизвежда с възможно най-голяма точност — без развързване на съращенията, със запазване на всички надредни знаци", с. 17. По-нататък К. Иванова прави уговорка за графическото предаване на някои букви, надредни знаци и пр. При точното описване на надредната система и изобразяването ѝ в рубриката "Външни белези на ръкописа" — норма, задължителна в сегашния етап от състоянието на славистиката — и при възможност авторът без издателски ограничения да илюстрира със сиников материал подобен род издания, подобно предаване на текста е извънредно сложно. Не навсякъде са еднакви стойностите на кръглите и квадратните скоби при четенето на текста и пр. (срв. с. 395, 402, 409 и др.). Продължаващите и досега спорове около начина на издаване на славянските текстове без съмнение са оказали влияние. И един толкова добър и пълен опис, какъвто ни предлага К. Иванова, поставя с всичката му острота въпроса за еднотипните принципи, които ще бъдат установени у нас. (Вж. също така наборния текст у К. Куев. Иваналександровият сборник от 1348 г., С., 1981.)

За правилното и точно датиране на ръкописите от сборката на М. П. Погодин допринася прецизното и точно боравене с водните знаци съгласно с установените от филологичната правила, без да се разчита само на основния вид хартия, но и на подобията в знаците, контрамарките и пр. Така са определени и някои нови, неизвестни или редки водни знаци. Не е достатъчно добре мотивирано обаче използването на албума на В. Николаев "Водяните знаци Оттоманской империи". Т. I. С., 1954, в който силното увеличение значително отклонява верността на знаците.

От Приложението-каталоген репертоар ще се спрем само на един пример — на кратката, но извънредно точна характеристика на Слова против арианите от Атанасий Александрийски, преписани в Новгород от Митя Поповка през 1489 г.: "В православно отношение е подражание на старобългарски. Преписвачът Митя Поповка се старае да спазва точно правописа на "старата българска книга", от която е преписвал. Л. 2а—5б. Житието на Атанасий Александрийски в руска редакция без

следи от старобългаризми.“ На л. 208б е отбелязана известната приписка във формата на кръст, в която Тудор Доксов съобщава за своя препис и смъртта на българския княз Борис-Михаил през 902 г. На базата на кодикологично-сравнителен анализ и привличайки редица документи от епохата, Б. Фонкич (Греческо-руските културни съзвизия в XV—XVII вв. М., 1977, с. 34—35) доказва и попълва верните наблюдения и заключения на К. Иванова. Така днес в науката са известни вече три копия-преписи на старобългарския ръкопис.

В заключение трябва да се изтъкне, че описът на българските, сръбските и молдо-влахийските кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин от Климентина Иванова е един от най-добрите, които познава българската историко-филологическа наука. Проблемите, които той поставя, при твърдо определената методология и аргументираните заключения на авторката са и проблеми на съвременните издания на описите и видовете описи.

Елена Коцева

„СПОМЕНИ ЗА ТВОРЦИ НА СЛОВОТО“
от СТЕФАН ПОПВАСИЛЕВ. БП, 1982

Стефан Попвасилев е известен у нас с литературоведските си прояви, насочени предимно към словото на писателите, с взицателност и усет за неговата чистота и мощ. Той е един от радетелите за богат и звучен български език, със силно влияние върху много поколения творци и читатели. Новата му книга „Спомени за творци на словото“ е интересна и ценна от няколко гледища. Първото от тях е свързано с трайната линия в литературоведските принципи и позиции на автора — тя намира израз и в самото заглавие. Именно тук отново на преден план в зрителното поле е словото и майсторството при неговото осъществяване в художествени образи или в литературнокритически трудове.

В книгата умело, уместно е съчетан подходът на мемоариста, който разкрива свои лични впечатления и наблюдения, с литературоведската интерпретация, чрез която се правят обобщения и характеристики, анализи и преценки, осмисля се по-сложно делото на писатели, критици, филолози. Получава се една богата галерия от образи на големи личности от миналото, дали своя принос за развитието на културата ни. Потърсени са и са намерени нови аспекти и ракурси към жизненото и творческото дело във връзка с личното виждане и чувстване на литературоведа, във връзка с неговите критерии. Така книгата има отчасти енциклопедичен характер, който не е в противоречие с нейното вътрешно единство, с органичната ѝ цялост.

Като я четем, ние виждаме какъв богат национален капитал се съдържа в паметта на мнозина от нашите съвременници. Част от него вече стана достояние на обществеността с ред мемоарни и характерологични книги. Както е известно, Издателството на БАН организира написването на литературни анкети. Те са предимно за писатели и критици и са насочени към личността на анкетирания автор. Тази много хубава инициатива би могла да се разшири с анкети, правени с по-възрастни творци, чрез които да се разкрива по-широк литературен и естетически, общокултурен контекст. В същност това е основната задача и на Стефан Попвасилев, който в твърде напреднала възраст — 94 години, с упоритост и вдъхновение продължава да твори и да изследва. Похвала и благодарност заслужават подобни автори!

Прави впечатление — с каква обич е написана тази книга! Една трайна и непресекаваща обич към родното слово, към постиженията на големите ни писатели, към делото на литературоведи и филолози лъха от всеки ред на книгата. С преклонение и сърдечност са написани страниците за Иван Вазов. Авторът е скъпал в сърцето си като най-скъровен спомен впечатленията от няколко срещи с големия народен писател. В написаното се чувства и възхищение, и лична признателност за въздействието и очарованието от непосредствения досег с личността на творца. И се редят спомени и характеристики — всички от голямо значение за литературната ни история. Впечатленията са пълни и разнообразни, с многопластови естетически багри. В тях има много обич и искрено съпричастие, но не се прикриват и по-сложни нюанси, резултат от увлечения, от временни или восторсени изяви. Например делото на Балан е колосално и многообхватно. Но то не съдържа само светлини. Имали ли са основания онези, които са били драстично шокирани от принципите му? (с. 24). Отговорът, който се дава, е убедителен и ярък. Добре е обаче, че не се отбягват трудните проблеми, не се прикриват противоречивите оценки. Много интересни са например спомените за отношението на Божан Ангелов към Стилиян Чилингиров, към Антон Страшимиров. Някои от тях са свързани със „заклуисни“ прояви, които не са регистрирани в печата и биха останали неизвестни. А те са твърде показателни за атмосферата, за temperamentите, за нравите. Раздвижено и свежо, по лични впечатления, особено от пътуването до Будапешта, е характеризирал Александър Балабанов. Без да се търси сензационното, проявен е стремеж да се обясни и осмисли противоречието и двойственото в неговата оригинална личност, често едностранично тълкувано въз основа на външни впечатления. В тези спомени се предават не само лични срещи, но и това, което се е говорело, което е останало в паметта, като сложна характеристика, с повече прескачащи се гледни точки, с многообразни измерения